

Літаратура

1. Аўрамчык, М. Палон [Электронны рэсурс] / М. Аўрамчык // Электронная бібліятэка LibCat.ru. – Рэжым доступу: <https://libcat.ru/knigi/proza/sovremennaya-proza/83864-m-kola-a-gamchukpalon.html>. – Дата доступу: 22.07.2024.
2. Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / НАН Беларусі, Аддзельнае гуманітарн. навук і мастацтваў, Ін-т літ. імя Я. Купалы ; рэдкал.: У. В. Гніламёдаў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 1999–2015. – Т. 4, кн. 1 : 1966–1985. – 2004. – 928 с.
3. Грамадчанка, Т. Перад праўдай высокай і вечнай: беларуская проза сёння / Т. Грамадчанка. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1991. – 144 с.

В. Ю. Бароўка

УДК 821.161.3-09

ДЫЯЛОГ З КЛАСІКАЙ У РАМАНЕ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА “ЧОРНЫ ЗАМАК АЛЬШАНСКІ”

Ключавыя словы: раман, класіка, паэтыка дэтэктыва, інтэрпрэтацыя, рэмінісцэнцыя, іронія, гумар.

У артыкуле аналізуецца зварот У. Караткевіча да літаратурнай класікі ў рамане “Чорны замак Альшанскі”. Сцвярджаецца, што структурныя асаблівасці класічнага дэтэктыва пісьменнік выкарыстаў у адпаведнасці са сваімі эстэтычнымі ўстаноўкамі, даказаў здольнасць дэтэктыва асэнсоўваць сур’ёзныя праблемы. Асвятляецца роля рэмінісцэнцый як прыёму мастацкага дыялога з творамі класікі.

V. Y. Barouka

DIALOGUE WITH CLASSICS IN ULADIMIR KOROTKEVICH'S NOVEL “THE BLACK CASTLE OF OLSHANSKY”

Key words: novel, classic, detective poetry, interpretation, reminiscence, irony, humor.

The article analyzes U. Karatkevich's appeal to literary classics in the novel “The Black Castle of Alshansky”. It is claimed that the writer used the structural features of the classic detective in accordance with his aesthetic preferences, and proved the detective's ability to comprehend serious problems. The role of reminiscences as a technique of artistic dialogue with works of classics is highlighted.

“Чорны замак Альшанскі” – адзін з самых вядомых твораў Уладзіміра Караткевіча, пісьменніка, які лічыў запарукай літаратурнага поспеху арыгінальнасць. Па-свойму заканамерна, што “Чорны замак Альшанскі” ніколі не быў “пакрыўджаны” ўвагай літаратуразнаўцаў. Больш за тое, змест яго ў многім міфалагізаваны даследчыкамі, аднак асэнсаванне У. Караткевічам сусветнай і айчынной класікі ў гэтым рамане фактычна адсутнічае. Між тым яно дазволіла б паглыбіць уяўленні пра эстэтычныя імператывы пісьменніка, пра яго разуменне ролі творчай індывідуальнасці ў літаратурным працэсе.

“Чорны замак Альшанскі” – дэтэктыў. Сам У. Караткевіч, па словах А.І. Мальдзіса, называў твор “псіхалагічным дэтэктывам” [3, с. 154]. Псіхалагізм не ўласцівы паэтыцы дэтэктыва, але навукоўцы адносяць да псіхалагічных дэтэктываў тыя з іх, у якіх асновай сюжэта выступае злачынства, выкліканае гіпертрафіраванай рысай чалавечага характару. Магчыма, караткевічаўская дэфініцыя твора іранічная і дэтэрмінаваная тым, што адным з персанажаў з’яўляецца псіхіятр, знаўца чалавечай псіхікі, які свае веды выкарыстоўвае з карыслівымі мэтамі. У пэўнай ступені апраўдана і азначэнне твора як гістарычнага дэтэктыва, паколькі ў рамане раскрываюцца таямніцы мінулага. У часы У. Караткевіча жанр гістарычнага дэтэктыва быў не такі папулярны, як у наш час, пісьменнік стаў свайго роду першапраходцам у беларускай прозе.

М. М. Бахцін слухна заўважыў, што аўтар заўсёды асуджаны на дыялог з літаратурнымі папярэднікамі і сучаснікамі. У. Караткевіч пры напісанні рамана, бяспрэчна, абапіраўся на вопыт класічнага дэтэктыва, найперш, англійскага, сусветную вядомасць якому прынеслі творы Артура Конан-Дойла і Агаты Крысці. На старонках “Чорнага замка Альшанскага” неаднаразова згадваецца Шэрлак Холмс – цэнтральны герой твораў А. Конан-Дойла. У прыватнасці, кожнага суддзю Станкевіча Мар’ян Пташынскі атэстуе як чалавека “з рода беларускіх шэрлак-холмсаў” [2, с. 229], а пра сябе з сябрам іранічна заўважае: “Холмсы мне яшчэ, таксама... Пінкертаны... Картэры... Станкевічы... Мегрэ” [2, с. 245]. Кіяскара Герарда Пахольчыка Антон Косміч з гумарам называе “брыгадзірам Жырарам”, што ўказвае на дастаткова грунтоўнае знаёмства пісьменніка і яго героя з творчасцю Конан-Дойла, у прыватнасці, з прыгодніцкім раманам “Прыгоды капітана Жырара” пра знаходжанне напалеонаўскай арміі на тэрыторыі Расійскай імперыі, дзе месцам дзеяння быў і горад Мінск. Цяжка не заўважыць сюжэтную пераклічку ў рамане У. Караткевіча з апавесцю “Сабака Баскервіляў” А. Конан-Дойла: Стэпалтан здзяйсняе злачынства дзеля атрымання спадчыны, Лыганоўскі, ён жа апошні з Альшанскіх, – дзеля сямейных рэліквій, дакументаў (ён так характарызаваў сваю мэту: “Дрэва годнасці, якое столькі год было пад сумненнем і служыла нават прадметам кпінаў, трэба было аднавіць” [2, с. 538]), што пацвярджаюць яго высакароднае паходжанне, прыналежнасць

да старажытнага роду; Зоя Пярэрвенка і місіс Бэрыл Стэпалтан закаханыя ў ахвяр злачынцаў; партрэт продка ў Конан-Дойла і статуя продка ў Караткевіча ўказваюць на нашчадка. У творах англійскага пісьменніка злачынцы нярэдка выкарыстоўваюць экзатычную атруту, прывезеную з калоній, у рамане беларускага аўтара Лыганоўскі таксама звяртаецца да прывезенай ім з Індыі атруты. Расследаванне ў класічным англійскім дэтэктыве вядзе аматар, надзелены назіральнасцю, уменнем супастаўляць факты (міс Марпл і Эркюль Пуаро ў А. Крысці), інтуіцыяй у спалучэнні з лагічным мысленнем (Шэрлак Холмс у А. Конан-Дойла), у рамане У. Караткевіча гэтым займаецца таксама аматар, навукоўца і ў адной асобе аўтар *“строга абгрунтаваных, дакументальных гістарычных дэтэктываў”* [2, с. 202]. Ён вядзе сваё расследаванне, *“праяўляючы незвычайныя веды, глыбокі інтэлект, інтуіцыю Шэрлака Холмса”* [3, с. 156]. А. Конан-Дойл проціпастаўляў Шэрлаку Холмсу дастойнага праціўніка кшталту Ірэн Адлер або прафесара Марыярці. У *“Чорным замку Альшанскім”* Космічу проціпастаўлены знаўца савецкіх дэтэктываў псіхіятр Лыганоўскі, які ўрзіў Антона сваім знешнім выглядам: *“Выключна складзены, з пародзістым бронзавым абліччам, нібы сярэдневяковы кандацьер з медаля. Хвалістая грыва срэбных валасоў, рот з цвёрдым прыкусам, шэрыя вочы глядзяць пільна. Рэдка мне даводзілася бачыць прыгажэйшы твар. І разумнейшы таксама”* [2, с. 215]. Антон Косміч і Адам Хілінскі ацэньваюць Лыганоўскага як сур’ёзнага праціўніка: *“Не смоўж нейкі. З такімі цяжка і небяспечна, але прыемна мець справу”* [2, с. 560], бо ён *“разумны, дасціпны, адукаваны, бывалы, таленавіты, як чорт”* [2, с. 561]. Да таго ж, Альшанскі – *“зłodзей са сваім кодэксам гонару”* [2, с. 13].

Важную ролю ў класічным дэтэктыве адыгрывае сышчык. Знакамітыя сышчыкі Шэрлак Холмс, Эркюль Пуаро, Ніра Вульф – старыя кавалеры, яны высока сябе ставяць, маюць свае захапленні: Холмс грае на скрыпцы і наведвае оперу, Пуаро клапатліва даглядае свае вусы, Вульф вырошчвае архідэі. Косміч не акцэнтуюе сваю інтэлектуальную перавагу над іншымі, любіць лавіць рыбу, характарызуе сябе іранічна-пабляжліва: *“Светлы шатэн, вочы сінія, нос сярэдні, рот – шчыліна ў паштовай скрынцы на галоўпаштамце, морда – сумесь варага з познім неандэртальцам, рукі граблямі, ногі доўгія, нібы ў палескага зłodзея.*

Спартыўныя дадзеныя:

Сто дзевяноста адзін сантыметр росту, восемдзсят дзевяць кілаграмаў вагі. Плаванне – першы разрад, фехтаванне – другі” [2, с. 201]. Калектыўныя віды спорту яму не падабаюцца, ён працаголік і прывык разлічваць найперш толькі на сябе. Свае дакументальныя дэтэктывы ён пісаў, *“беручы замест таленту ўменнем разабрацца ў блытаніне актаў, фактамі і логікай”* [2, с. 202]. Менавіта Антон Косміч разблытвае складаныя гісторыі злачынстваў, высвятляе таямніцы, звязаныя з забойствамі, зробленымі ў мінулым і ў сучаснасці.

А.І. Мальдзіс слушна адзначыў, што хоць “Чорны замак Альшанскі” “напісаны па ўсіх канонах класічнага дэтэктыва” [3, с. 155], але разам з тым “Караткевіч выступіў тут сапраўдным наватарам як у дачыненні да формы, так і да зместу” [3, с. 156]. Пісьменнік сцвердзіў, што сапраўдны дэтэктыў не забаўляе, а прымушае думаць і разважаць. Зместам твора пісьменнік акцэнтаваў непазбежнасць перамогі добра над злом. У. Караткевіч знайшоў новыя павароты ў асвятленні традыцыйнай для беларускай літаратуры тэмы вяртання да сваіх “каранёў”: яго варта рабіць тады, калі гэтыя “карані” здаровыя, не заплямленыя ў гісторыі. Раман напоўнены роздумам пра адносіны да культурнай спадчыны, пра лёсы ўдзельнікаў Вялікай Айчыннай вайны і ўшанаванне іх памяці і подзвігу, пра сапраўдную літаратуру і крытыку, пра такую ганебную сацыяльную з’яву, як п’янства. У творы шмат апісанняў прыроды, якія нярэдка пераходзяць у роздум над чалавечым жыццём. Напрыклад: *“Ціхая, крыху заспаная, уся ў шэрым святле ўставала над Альшанкай раніца. Трава была ад расы – як сцюдзёным шротам нехта сыпануў. Я ішоў і, як у дзяцінстве, незнарок чоўгаў нагамі, каб за мною заставаўся непарыўны цёмна-зялёны след. Хаця б на хвіліну, пакуль не ўзыдзе сонца. А яно павінна было вось-вось узысці і сваім ласкавым, цёплым, яшчэ не пякучым, як у ліпені, подыхам на некалькі хвілін падабраць расу. Нібы сцерці мінулы мой след на абліччы зямным. А сапраўды, што ад мяне застанецца праз некалькі там год? Артыкулы, якія мала хто будзе чытаць? Пара кніг, якія пацухмоляць у руках крыху даўжэй? Кругаварот рэчыва ў прыродзе? Ну, хіба так. Але ніхто не пазнае мяне ні ў травіне на зладжаным капцы, ні ў чырвонай далоньцы кляновага ліста, што спадае на схіл гары”* [2, с. 471].

У. Караткевіч не эпігон, класічныя прыёмы дэтэктыва ў яго рамане – каркас, дапоўнены канцэптуальна важнымі дэталямі, але гэтым пісьменніцкі дыялог з класікай увогуле не абмяжоўваецца. Стыль аповеду ў “Чорным замку Альшанскім” гумарыстычна-іранічны. Жартоўны ракурс дамінуе ва ўжытых У. Караткевічам рэмінісцэнцыях з твораў Р. Л. Стывенсана, Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, С. Ясеніна і інш. Так, падчас наведвання Антонам сябра Мар’яна Пташынскага Мар’ян называе яго іконнікам, а ён Мар’яна – залатаром. Тут наглядаецца адсылка да твора Максіма Багдановіча “Апавяданне аб іконніку і залатару”, у якім добрыя знаёмцы сярэднявечнай пары іканапісец і ювелір доўгімі перадкаляднымі вечарамі любілі *“гадзіну-другую ў бяседзе за келіхам мёду хатняга сцерці”* [1, с. 432] і пагаманіць пра надзённыя для іх рэчы. Апавядальнік Антон Косміч заўважаў, што яны з Мар’янам *“любілі часам паразмаўляць у стылі барока”* [2, с. 203]. Прыклад такой размовы – жартоўная заява Мар’яна: *“Пры Жыгімонту лепей было, – сказаў ён, несучы на нізенькі столік пачатую бутэльку віньяку, лімон, «мікалашку», талерку бутэрбродаў, сыр і чамусьці мочаныя яблыкі, – аднак, і кароль Мар’ян немцаў не любіў, і ляхаў, і ўсіх іншых, а нас, беларусаў і кадымаў”*

і любіцельна мілаваў” [2, с. 219]. Яна ўяўляе сабой гумарыстычную стылізацыю пад сатырычны помнік беларускай літаратуры XVII стагоддзя “Прамова Мялешкі”, у якім прамоўца абураўся новымі парадкамі, што пачалі ўсталёўвацца на прасторах былога Вялікага Княства Літоўскага ў выніку наступу паланізацыі і здрадлівай палітыкі мясцовай арыстакратыі.

У гумарыстычным плане характарызаваліся Космічам і Пташынскім беларускія пісьменнікі першай паловы XIX стагоддзя, якія стваралі творы на польскай мове, якую лічылі адзіна літаратурнай на той час. Антон і Мар’ян – гісторыкі, літаратура для іх – адмысловая крыніца інфармацыі пра мінулае. Імкнучыся пацвердзіць сваё негатыўнае ўспрыманне выгляду Альшанскага замка, Пташынскі паказаў сябру “*маленькую пузаценькую кніжачку*” без вокладкі нейкага “*з мясцовых правінцыяльных рамантыкаў*” XIX стагоддзя [2, с. 222], дзе аўтару замак бачыўся змрочным, з іранічным каментарыем: “*Р-рамантык! Знаеш усіх гэтых аўтараў «Пёсэнэк вейскіх з-над Нёмна і Шчары» ды «Чароўных Янаў з-над Нарачы». Напіша кнігу пад назваю «Душа ў чужым целе, або Незямныя радасці на берагах Свіслачы», ды і радуецца*” [2, с. 222]. Мар’ян з гумарам перафразіраваў назвы зборніка “Вясковыя песні з-над Нёмна і Дзвіны” Яна Чачота і аповесці “Душа не ў сваім целе” Яна Баршчэўскага. Антону многае імпанавала ў творах тагачасных пісьменнікаў: “*...най, дабрыня, лёгкае адценне дурнаватай і шчырай чуласці, сардэчнасць*” [2, с. 222]. На яго думку, менавіта мясцовыя пісьменнікі першай паловы XIX стагоддзя падрыхтавалі з’яўленне больш высокіх талентаў. Балада ж, у якой узнаўлялася легенда пра каханне высакароднага разбойніка з даведзенага да галечы роду і жонкі альшанскага князя, пра ўцёкі каханкаў з казной князя Альшанскага, пра расправу князя над уцекачамі, пра прывіды, што ходзяць пад аркадамі замка і палохаюць нашчадкаў, заінтрыгавала Косміча: “*Адзіная рэальная дэталі. Тое, што княскую казну пабралі. Неяк такі ўчынак з рамантычнай паэтыкай не вяжацца. А ўжо да іхняга маральнага кодэкса – ані Божа мой*” [2, с. 223]. Веданне літаратуры і яе законаў, у паказе пісьменніка, можа стаць ключом да разгадкі таямніц мінулага. Гісторыкі Пташынскі і Косміч, супрацоўнік органаў дзяржаўнай бяспекі Хілінскі – аматары літаратуры. Нярэдка яны для характарыстыкі пэўнай сітуацыі дарэчна і дасціпна выкарыстоўваюць радкі класікаў і тым латэнтна акцэнтуюць актуальнасць класікі, жыццёвасць назіранняў пісьменнікаў мінулага. Для прыкладу, Косміч свае памылковыя высновы ацэньвае словамі Пранціся Пустарэвіча з купалаўскай “Паўлінкі”: “*Глупства, пане дабрадзею*” [2, с. 276], а любыя элементарныя веды называў, падобна да “*неўміручага Якуба*” [2, с. 342], “*пачаткамі*”.

Раман “Чорны замак Альшанскі” – сведчанне творчага падыходу Уладзіміра Караткевіча да класікі. Пісьменнік рэканструяваў структурныя асаблівасці дэтэктыва ў адпаведнасці са сваімі эстэтычнымі ўстаноўкамі,

напоўніў яго значнай філасофскай, сацыяльнай, літаратурнай праблематыкай. Рэмінісцэнцыі сталі сродкам адмысловага мастацкага дыялогу з класікай, сцвярджэння жыццядзейнасці.

Літаратура

1. Багдановіч, М. Творы: вершы, аповяданні, нарысы / М. Багдановіч. – Мінск: Выд-ва Акадэміі навук БССР, 1957. – 592 с.

2. Караткевіч, У. С. Збор твораў: у 8 т. / У. С. Караткевіч. – Мінск: Маст. літ., 1987 – 1990. – Т. 7: Дзікае паляванне караля Стаха: аповесць; “Чорны замак Альшанскі: раман. – 1990. – 574 с.

3. Мальдзіс, А. І. Жыццё і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча : партр. пісьменніка і чалавека / А. І. Мальдзіс. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 230 с.

Т. П. Борисюк

Центр исследований белорусской культуры,
языка и литературы НАН Беларуси

УДК 821.512.162.09+821.161.3.09

НАСИМИ И СОВРЕМЕННАЯ БЕЛОРУССКАЯ ПОЭЗИЯ: ГАЗЕЛИ И РУБАИ

Ключевые слова: Насими, современная белорусская поэзия, газель, рубай.

Исследуются идейно-жанровые и тематические традиции газели и рубай (на примере Насими) в современной белорусской поэзии. Статья посвящается 655-летию со дня рождения этого великого азербайджанского поэта.

T. P. Borisyuk

Center for Research of Belarusian Culture,
Language and Literature of the National Academy of Sciences of Belarus

NASIMI AND CONTEMPORARY BELARUSIAN POETRY: GAZELLES AND RUBAITS

Key words: contemporary Belarusian poetry, ghazal, rubai.

The article examines the ideological, genre and thematic traditions of ghazal and rubai (using Nasimi as an example) in contemporary Belarusian poetry. The article is dedicated to the 655th anniversary of the birth of this great Azerbaijani poet.

Что мы знаем о великом Имадеддине Насими (около 1369–1417)?
То, что это азербайджанский поэт и философ, который жил и творил